

www.ketab.ir

این کتاب با حمایت دفتر نشر معارف به چاپ رسیده است.

پارسانیا، حمید، ۱۳۳۷-	سرشناسه
جهان‌های اجتماعی/نویسنده حمید پارسانیا.	عنوان و نام پدیدآور
قم: کتاب فردا، ۱۳۹۱.	مشخصات نشر
ا.ج. (بدون شماره گذاری).	مشخصات ظاهری
۵-۲۰-۶۳۷۵-۶۰۰-۹۷۸	شابک
فیبا	وضعیت فهرست‌نویسی
شناخت (فلسفه)	موضوع
شناخت (جامعه‌شناسی)	رده‌بندی کنگره
BD۱۶۸ / ۲ پ ۱۳۹۱	رده‌بندی دیویی
۱۲۱	شماره کتاب‌شناسی ملی
۲۹۹۳۶۰۴	

جهان های اجتماعی

حمید پارسائیا

کتاب فردا

چاپ اول/ زمستان ۱۳۹۱

۱۱۰۰ نسخه

۹۵۰۰۰ ریال

۹۷۸-۶۰۰-۶۳۷۵-۲۰-۵

نویسنده

ناشر

مشخصات نشر

قیمت

شابک

قم، خیابان معلم، میدان روح الله،

نبش کوچه ۱۷، پلاک ۳

تلفن: ۰۲۵۱۷۴۶۹۹۲

صندوق پستی: ۳۷۱۵۵-۸۱۳۷

کتاب فردا ۰۲۵۱۷۴۶۹۹۲

آفتاب پنهان ۰۹۱۹۲۵۱۱۰۳۶

دفتر نشر معارف ۰۲۵۱۷۴۴۶۱۶

www.BookRoom.ir

© کلیه حقوق مادی و معنوی و هنری اثر برای

ناشر محفوظ است.

توزیع

فروش اینترنتی

مقدمه / ۱۲

- ۱۳ ۱. کنش و دانش اجتماعی
۱۵ ۲. جهان‌های اجتماعی
۱۷ ۳. شناخت اجتماعی
۱۸ ۴. نحوه تدوین و تنظیم کتاب

کنش و دانش اجتماعی / ۲۱

- چستی علوم انسانی / ۲۳
۲۳ ۱. موضوع علوم انسانی
۲۴ ۲. ویژگی کنش انسانی
۲۵ نمونه‌ای از کنش انسانی
۲۷ ۲. پیامدهای کنش انسانی
علوم انسانی / ۲۹
۲۹ ۱. تعریف علوم انسانی
۳۰ ۲. تفاوت علوم انسانی و طبیعی
۳۰ ۳. دو معنای عام و خاص فلسفه
۳۱ ۲. نسبت فلسفه با علوم انسانی
۳۳ متافیزیک و علوم انسانی / ۳۳
۳۳ ۱. علوم نظری و علوم عملی

- ۳۴ ۲. تفکیک ناقص علوم انسانی
- ۳۵ ۳. الحاق فلسفه به علوم انسانی به منزله مرگ متافیزیک
- ۳۶ ۴. متافیزیک و علوم انسانی ناظر بر آن
- ۳۹ مقایسه علوم انسانی و علوم طبیعی/۳۹
- ۳۹ ۱. علوم انسانی و فرصت‌های شغلی
- ۴۰ ۲. فواید علوم طبیعی
- ۴۱ ۳. فواید علوم انسانی
- ۴۴ ۴. مقایسه فواید علوم انسانی و علوم طبیعی
- ۴۷ روش علوم انسانی و علوم طبیعی/۴۷
- ۴۷ ۱. روش علوم انسانی و علوم طبیعی
- ۴۹ ۲. تأثیر مبانی معرفت‌شناختی در روش‌شناسی علوم
- ۴۹ ۳. تفسیر روش‌های علمی براساس مبانی مختلف
- ۵۰ ۴. پارادایم و بازخوانی روش‌های علمی
- ۵۱ پدیده‌های خرد کلان/۵۱
- ۵۲ ۱. کنش اجتماعی
- ۵۳ ۲. اختیار، اضطرار و جبر
- ۵۵ ۳. پدیده‌های اجتماعی
- ۵۷ ۴. نظام اجتماعی
- ۵۷ چيستی علوم اجتماعی/۵۷
- ۵۸ ۱. تعریف علوم اجتماعی
- ۵۹ ۲. علم اجتماعی خرد و کلان
- ۶۰ ۳. مبانی و پیش‌فرض‌های تعاریف مختلف
- ۶۳ ۴. تعاریف سه‌گانه
- ۶۳ مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی/۶۳
- ۶۴ ۱. شاخه‌ها و حوزه‌های علوم
- ۶۵ ۲. رشته‌های علوم اجتماعی
- ۶۶ ۳. مردم‌شناسی و فرهنگ
- ۶۹ ۴. جامعه‌شناسی و جهان سوم
- ۶۹ جایگاه علوم اجتماعی/۶۹
- ۷۰ ۱. علوم انسانی و اجتماعی
- ۷۰ ۲. فواید علوم اجتماعی

۳. علوم اجتماعی و فرهنگ
۴. علوم اجتماعی و تاریخ
- تاریخ جامعه‌شناسی / ۷۵
۱. دانش اجتماعی
۲. جامعه‌شناسی پوزیتیویستی
۳. جامعه‌شناسی تفهمی
۴. جامعه‌شناسی انتقادی
- پیشینه علوم اجتماعی / ۸۱
۱. تفکرات پیشامدرن
۲. اندیشه‌های پسامدرن
۳. مرگ و یا استمرار جامعه‌شناسی
۴. تقید یا عدم تقید به تجربه
- علوم اجتماعی تدبیری و انتقادی / ۸۷
۱. تاریخ گسترده علوم اجتماعی
۲. جریان‌ها و رشته‌های علوم اجتماعی
۳. تدبیر مدن در طبقه مدرن علوم
۴. تدبیر مدن و جامعه‌شناسی انتقادی
- آفاق علوم اجتماعی در جهان اسلام / ۹۱
۱. بازخوانی نظریات اجتماعی جهان اسلام
۲. علامه طباطبایی (رحمة الله علیه) و اعتباریات
۳. اعتبارات اجتماعی و غیراجتماعی
۴. افق‌های فلسفی علوم اجتماعی
- درباره علوم اجتماعی / ۹۷
۱. علوم درجه دوم
۲. علوم انسانی، متافیزیک و علوم طبیعی
۳. علوم اجتماعی و صورت‌تاریخی آن
۴. علوم اجتماعی در جهان اسلام

جهان‌های اجتماعی / ۱۰۳

- جهان‌های مختلف / ۱۰۵
۱. جهان جمادات

۱۰۶. ۲. عناصر و مرکبات
۱۰۷. ۳. جهان زنده
۱۰۸. ۴. ویژگی‌های حیات
- پیوند و ارتباط جهان‌ها/ ۱۱۱
۱۱۱. ۱. جهان حیوانات
۱۱۲. ۲. ارتباط و تداخل جهان‌ها
۱۱۳. ۳. جهان انسانی
۱۱۴. ۴. ترکیب اتحادی جهان‌ها
- هستی جامعه از منظر حکمت متعالیه/ ۱۱۷
۱۱۷. ۱. ترکیب اجتماعی
۱۱۸. ۲. عامل و ساختار
۱۱۹. ۳. هستی جامعه
۱۲۰. ۴. دل‌کبیک فرد و جامعه
- فرهنگ و بازتولید جهان اجتماعی/ ۱۲۳
۱۲۳. ۱. آگاهی و اعتبار
۱۲۴. ۲. وجود و وحدت حقیقی
۱۲۵. ۳. آگاهی و فرهنگ
۱۲۶. ۴. بازتولید جهان اجتماعی
- اجزا و سطوح جهان اجتماعی/ ۱۲۹
۱۲۹. ۱. اجزای مختلف
۱۳۰. ۲. نظام‌های اجتماعی
۱۳۱. ۳. اجزای خرد و کلان
۱۳۲. ۴. پدیده‌های عینی و ذهنی
- لایه‌های جهان اجتماعی/ ۱۳۵
۱۳۵. ۱. لوازم و مناسبات معانی
۱۳۶. ۲. مناسبات پدیده‌های اجتماعی
۱۳۷. ۳. لایه‌های اجتماعی
۱۳۹. ۴. هویت و لایه‌های بنیادین
- تکاپوی وجودی انسان و جهان‌های اجتماعی/ ۱۴۱
۱۴۱. ۱. جهان واحد
۱۴۲. ۲. نگاه تک خطی

۱۴۳	۳. جهان‌های متعدد
۱۴۴	۴. تکاپوی انسانی
	جهان اسلام / ۱۴۷
۱۴۷	۱. عناصر و لایه‌های هویت‌ساز
۱۴۸	۲. جامعه جاهلی عرب
۱۴۹	۳. مفاهیم محوری جهان اسلام
۱۵۱	۴. جهان توحیدی
	جهان‌های بیگانه / ۱۵۳
۱۵۳	۱. جهان اعتباری
۱۵۴	۲. لوازم و پیامدها
۱۵۵	۳. جهان‌های بیگانه
۱۵۶	۴. فرصت‌ها و تهدیدها
	دنیای ما جز / ۱۵۹
۱۵۹	۱. سکولاریسم
۱۶۰	۲. روشنگری
۱۶۲	۳. عقلانیت ابزاری
۱۶۳	۴. قفس آهنین
	هویت و مرزهای فرهنگی / ۱۶۵
۱۶۵	۱. تقسیم‌های طولی
۱۶۶	۲. استعمارگر و استعمارزده
۱۶۷	۳. تقسیمات عرضی
۱۶۸	۴. مرزهای فرهنگی و تمدنی
	عبور از خط / ۱۷۱
۱۷۱	۱. هویت تاریخی
۱۷۲	۲. کرانه‌های فرهنگی
۱۷۳	۳. خط‌های هویتی
۱۷۴	۴. تشویش و دوگانگی هویتی
	جهان‌های دنیوی و معنوی / ۱۷۷
۱۷۷	۱. مدینه فاضله و مدن جاهله
۱۷۹	۲. دنیای سکولار
۱۸۰	۳. عالم قدسی

۱۸۱	۴. جهان اساطیری
	انسان و جهان/ ۱۸۳
۱۸۳	۱. جهان اجتماعی
۱۸۴	۲. هویت اجتماعی
۱۸۵	۳. انسان و جهان
۱۸۶	۴. جهان‌های مختلف

شناخت اجتماع/ ۱۸۹

	شناخت عمومی/ ۱۹۱
۱۹۱	۱. فهم عمومی
۱۹۲	۲. فهم، فکر، حدس
۱۹۴	۳. جهان‌های سه‌گانه
۱۹۵	۴. زیست جهان
	شناخت علمی/ ۱۹۱
۱۹۷	۱. پرسش‌های بنیادی
۱۹۸	۲. جست‌وجوی حقیقت
۱۹۹	۳. شناخت‌های غیرعلمی
۲۰۱	۴. علم و حقیقت
	زیست جهان و شناخت علمی/ ۲۰۳
۲۰۳	۱. شناخت علمی
۲۰۴	۲. تأثیرات متقابل
۲۰۶	۳. علم ابزاری و هدایتگر
۲۰۷	۴. مرجعیت عرف
	کاشفیت و تولید علم/ ۲۰۹
۲۰۹	۱. کاشفیت علم
۲۱۱	۲. تولید علم
۲۱۲	۳. قلمرو تولید
۲۱۴	۴. تولید اجتماعی
	علم و فرهنگ/ ۲۱۷
۲۱۷	۱. معرفت علمی
۲۱۹	۲. زمینه‌های فرهنگی

۲۲۰. ۳. شناخت عمومی
۲۲۱. ۴. فرهنگ و علم
- شناخت و فرهنگ/ ۲۲۳
۲۲۳. ۱. شناخت حسی
۲۲۵. ۲. شناخت عقلی
۲۲۷. ۳. شناخت شهودی
۲۲۹. ۴. شناخت و فرهنگ
- شناخت اجتماعی تجربی/ ۲۳۱
۲۳۱. ۱. زمینه‌های تاریخی علم پوزیتیویستی
۲۳۲. ۲. پیامدهای فرهنگی علم تجربی
۲۳۴. ۳. رویکرد پوزیتیویستی به علوم اجتماعی
۲۳۵. ۴. منزلت اجتماعی شناسی تجربی جامعه
- مطالعات اجتماعی و رویکردهای بعد تجربی/ ۲۳۷
۲۳۷. ۱. محدودیت‌های علم پوزیتیویستی
۲۳۸. ۲. حلقه فراتجربیت
۲۳۹. ۳. رویکردهای بعد تجربی
۲۴۱. ۴. مطالعات اجتماعی
- نسبت عقل و علوم اجتماعی/ ۲۴۳
۲۴۳. ۱. معانی عقل
۲۴۴. ۲. عقل تجربی و ابزاری
۲۴۶. ۳. متافیزیک و علوم عقلی
۲۴۷. ۴. عقل و علوم اجتماعی
- شناخت اجتماعی عقلی/ ۲۵۱
۲۵۱. ۱. تفسیر عرفی عقلانیت
۲۵۲. ۲. تنزه قدسی و تنزل تاریخی عقل
۲۵۴. ۳. علوم اجتماعی عقلی
۲۵۵. ۴. رویکردهای جامعه‌شناسی عقلی
- شناخت اجتماعی اساطیری/ ۲۵۹
۲۵۹. ۱. علم و اسطوره
۲۶۰. ۲. اسطوره و شهود
۲۶۲. ۳. تخیل و تمثیل

۲۶۳	۴. تفسیر اساطیری جامعه
	شناخت اجتماعی و حیانی / ۲۶۷
۲۶۷	۱. جهان و علم اجتماعی
۲۶۹	۲. جهان توحیدی
۲۷۰	۳. وحی و عقل
۲۷۱	۴. شناخت اجتماعی و حیانی
	شناخت اجتماعی در قرآن / ۲۷۵
۲۷۵	۱- هویت و حیانی قرآن
۲۷۷	۲. رویکرد اجتماعی قرآن
۲۷۸	۳. جامعه در قرآن
۲۸۰	۴. سنت‌های اجتماعی
	شناخت و علم اجتماعی / ۲۸۳
۲۸۳	۱. شناخت عمومی و علمی
۲۸۴	۲. تعاملات عام و فرهنگی
۲۸۶	۳. صورت‌ها و روش‌های علوم اجتماعی
۲۸۷	۴. علوم اجتماعی و حیانی
	کتابنامه / ۲۹۱
	نمایه / ۲۹۷

www.ketaboo.ir

مقدمه

۱. کنش و دانش اجتماعی

کتاب مشتمل بر سه بخش و هر بخش مرکب از چهارده فصل است. بخش اول با عنوان «کنش و دانش اجتماعی» است. این بخش «درباره»^۱ علوم اجتماعی است و به معرفی علوم اجتماعی می‌پردازد و در آن مفاهیمی نظیر کنش انسانی، علم انسانی، کنش اجتماعی، علوم اجتماعی، تاریخچه و پیشینه علوم اجتماعی در جهان اسلام، به بحث گذارده می‌شود.

کنش انسانی و اجتماعی در این بخش مبتنی بر بنیان‌های هستی‌شناختی و انسان‌شناختی حکمت اسلامی تعریف می‌شود. از یک سو عنصر آگاهی و اراده انسان موجب شده است تا کنش انسانی پدیده‌ای باشد که بر دو عنصر اراده و آگاهی انسان قوام یابد و از سوی دیگر نگرش توحیدی به هستی موجب شده است تا کنش انسان در

۱. برای توضیح بیشتر به بخش اول، فصل چهاردهم رجوع کنید.

جغرافیای توحیدی عالم، در متن مشیت و علم الهی، هویت مسئولانه و متعهدانه پیدا کند. به این معنا که کنش انسانی عنصر نهایی برای تفسیر و تغییر عالم نباشد؛ بلکه واقعیتی باشد که در متن علم و مشیت خداوند و در چارچوب سنن الهی امکان بروز و ظهور یافته و در تعامل با دیگر پدیده‌هایی قرار گیرد که براساس مشیت و حکمت خداوند با انسان رفتار می‌کنند.

«علوم انسانی» و «علوم اجتماعی» نیز در این اثر تعریف خود را متناسب با بنیان‌های معرفت‌شناختی حکمت و فلسفه اسلامی باز یافته‌اند. به همین دلیل نه علوم انسانی، معادل Humanities است و نه علوم اجتماعی، معادل Social sciences.

تقابل علوم انسانی و علوم اجتماعی در اندیشه مدرن تقابلی است که براساس دو معیت شناختن معنای پوزیتیویستی علم شکل گرفته است. در این تقابل تفاوت علوم انسانی و علوم اجتماعی در موضوع آن‌ها نیست بلکه در روش آن‌هاست. علم در تعریف پوزیتیویستی آن، دانش‌آزمون‌پذیر است و علوم اجتماعی به شیوه‌ای آزمون‌پذیر به تبیین موضوعات و مسائل اجتماعی انسان می‌پردازد؛ مثل جامعه‌شناسی و یا جمعیت‌شناسی. حال آنکه علوم انسانی با روش غیرتجربی و غیرآزمون‌پذیر به فهم پدیده‌های انسانی و اجتماعی بایل می‌شود؛ مثل ادبیات، هنر و مردم‌شناسی. خصلت غیرتجربی و غیرعلمی بودن علوم انسانی موجب شده است تا در معادل انگلیسی علوم انسانی، لفظ Science که به معنای علم است به کار نرود. به همین دلیل باید گفت ترجمه Humanities به علوم انسانی، ترجمه‌ای نارس و آشفته است.

در این کتاب، علوم انسانی براساس مبانی معرفت‌شناختی فلسفه و حکمت اسلامی شکل گرفته است.

علوم انسانی در معنایی به کار رفته که فارابی از آن استفاده کرده است. علم در این ترکیب، مقتید به بعد تجربی آن نمی شود و ابعاد غیر تجربی را نیز فرا می گیرد.

موضوع علوم انسانی، هستی هایی است که با اراده و آگاهی آدمیان تحقق می یابند؛ یعنی کنش های انسانی. علم انسانی در تعریف فارابی معادل با حکمت علمی است. علوم اجتماعی نیز در این کتاب در معنای مدرن و تجربی آن به کار رفته است، و علاوه بر معرفت های تجربی، معرفت های غیر تجربی و آزمون ناپذیری را که در حوزه حیات اجتماعی انسان است فرا می گیرد. براساس این تعاریف، نسبت علوم انسانی و علوم اجتماعی نسبت عام و خاص است؛ یعنی علوم اجتماعی بخشی از علوم انسانی است.

در بخش اول کتاب علاوه بر پرداختن به کنش های انسانی و اجتماعی و علوم انسانی و اجتماعی تفاوت علوم طبیعی و متافیزیک نیز با علوم اجتماعی و انسانی بیان می شود. در این اثر متافیزیک به علوم انسانی ملحق نمی شود، همان گونه که به علوم طبیعی نیز ملحق نمی گردد، بلکه متافیزیک به عنوان بخش بنیادین حکمت نظری در قبال علوم انسانی و اجتماعی قرار می گیرد.

۲. جهان های اجتماعی

بخش دوم کتاب درباره «جهان های اجتماعی» است. عنوان اصلی کتاب با نظر به همین بخش اخذ شده است. در بخش دوم جهان های مختلف اعم از جمادات، نباتات، حیوانات و جهان انسانی و اجتماعی، و نسبت بین این جهان ها بازگو می شود. تداخل و ترکیب حقیقی و اتحادی جهان ها، و تفاوت آن با ترکیب اعتباری و صناعی و شیوه تعامل آن ها با یکدیگر بیان می شود. در این بخش بر این نکته

تأکید می‌شود که به‌رغم ترکیب اتحادی جهان‌های یاد شده، هیچ‌یک از آن‌ها قابل تقلیل به دیگری نیست.

از مهم‌ترین مباحث مربوط به این بخش، نسبت بین «جهان اجتماعی» و «جهان انسانی» است. رابطه فرد و جامعه، و رابطه عامل و ساختار با این بحث پیوند می‌خورد.

در این بخش کوشش می‌شود تا بخشی از ظرفیت‌های حکمت صدرایی برای تبیین این نسبت به‌کار گرفته شود. اصالت وجود، تشکیک در وجود، اشتداد در وجود، تجرد وجود علم، جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء بودن نفس و معرفت آدمی، اتحاد عاقل و معقول و اتحاد عامل و معمول، برخی از اصول و بنیان‌های حکمت صدرایی است که در تبیین مسئله فوق راه‌گشا هستند.

مع متوسط بودن انسان نیز، امری است که می‌تواند به اثبات تكثر جهان‌های اجتماعی بپردازد.

اجزاء، سطوح و لایه‌های مربوط به جهان‌های اجتماعی فرصت شناخت لایه‌های هر یک از جهان‌های اجتماعی را پدید می‌آورد و چگونگی تعامل و پیوند جهان انسانی و جهان اجتماعی و فرصتی را که انسان در آمدوشد بین جهان‌های مختلف پیدا می‌کند و چگونگی جدال و تکاپوی وجودی انسان، برای مابین و یا عبور را بیان می‌کند.

قرار دادن اراده و آگاهی آدمی در سایه و ظل مشیت و حکمت خداوند سبحان، مانع از فرو غلطیدن مباحث اجتماعی و انسانی در حوزه نسبیت فهم و حقیقت می‌گردد و امکان سنجش و مقایسه بین جهان‌هایی مختلف و همچنین، زمینه طرح بحث «بیگانگی اجتماعی» را پدید می‌آورد.

جهان اسلام و دنیای متجدد دو نمونه از جهان‌های معنوی و دنیوی

هستند. تبیین هویت این دو جهان و شناخت مرزهای فرهنگی هریک از آن دو، امکان تصمیم بخردانه انسان مردد امروز را برای عبور از مرزهای فرهنگی و خط‌های هویتی، فراهم می‌آورد.

۳. شناخت اجتماعی

بخش سوم به شناخت اجتماعی می‌پردازد. شناخت عمومی و شناخت علمی، انواع شناخت علمی جامعه، شناخت اجتماعی، تجربی، عقلی و شهودی و بالاخره شناخت اجتماعی در قرآن، برخی از مفاهیم اساسی مربوط به این فصل است.

ویژگی‌های فهم عمومی چیست و شناخت علمی چه رابطه‌ای با زیست‌جهان دارد؟ تأثیرات متقابل آن دو چگونه است؟ تولید اجتماعی معرفت با کاشی‌ت علم چگونه جمع می‌شود و بالاخره چه نسبتی بین هریک از معانی تجربی، عقلی، شهودی و وحیانی علم با فرهنگ وجود دارد؟

پرسش‌های فوق نخستین پرسش‌هایی است که در بخش سوم مطرح می‌شوند.

در ادامه مطالب این بخش، زمینه‌های تاریخی علم پوزیتیویستی و پیامدهای فرهنگی و تجربی این مهم بازگو می‌شود. از تنزلی که جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی در اثر غلبه نگرش پوزیتیویستی پیدا می‌کنند، سخن گفته می‌شود.

حلقه فرانکفورت و رویکردهای بعد تجربی و پسامدرن، پیامدهای فرهنگی و تاریخی مناسب با خود را دارند. این رویکردها منزلت علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی را از یک دانش تکنوکرات به سوی یک معرفت‌هنجاری و انتقادی ارتقا می‌دهند و نقش مهمی در انتقال این علم از محدوده جامعه‌شناسی مصطلح به سوی دیگر حوزه‌های

مطالعات اجتماعی دارند.

نسبت عقل و علوم اجتماعی از جمله مسائل دیگر این بخش است. شناخت اجتماعی عقلی صورت جدیدی از علم اجتماعی را به دنبال می‌آورد. علم اجتماعی با رویکرد عقلی خود نقاط قوت ویژه‌ای در مقیاس با جامعه‌شناسی پوزیتیویستی، تفهیمی و یا انتقادی پیدا می‌کند. علم نسبت‌هایی با اسطوره، شهود، تخیل و تمثیل نیز دارد و شناخت علمی در برخی از صور خود هویتی اساطیری پیدا می‌کند. انسان در بسیاری از مقاطع تاریخی در تفسیر و تبیین حوادث اجتماعی از این نوع شناخت بهره برده است. خصوصیات این نوع از شناخت اجتماعی نیز فصلان از مباحث بخش سوم را به خود اختصاص می‌دهد.

حضور و جای به عنوان یکی از منابع معرفت علمی، در تکوین علوم اجتماعی و جای نام‌گذار است. این نوع از علم چه نسبتی با علم اجتماعی عقلی، تبیین و یا هستی اساطیری دارد و نحوه تعامل این علم با دیگر مراتب علمی بشر چگونه است. و بالاخره قرآن، چه روشی را برای تکوین علوم اجتماعی فرا روی بشر قرار می‌دهد؟ مطالب بخش سوم با تلاش برای پاسخ به پرسش‌های فوق پایان می‌پذیرد.

۴. نحوه تدوین و تنظیم کتاب

نحوه تدوین و تنظیم این کتاب از عوامل مختلفی تأثیر پذیرفته است. مطالب این اثر ناظر به مباحث کتاب جامعه‌شناسی (۱) است. کتاب جامعه‌شناسی (۱)، کتاب درسی سال دوم آموزش متوسطه رشته‌های ادبیات و علوم انسانی است که براساس اهداف و سرفصل‌ها و عناوین مصوب شورای برنامه‌ریزی علوم اجتماعی وزارت آموزش و پرورش تنظیم و در سال تحصیلی ۹۰-۸۹ وارد چرخه تدریس شده است. راقم این سطور، هم‌زمان با تألیف آن کتاب به شرح آن در هفته‌نامه

پنجره پرداخت و هر هفته صفحه‌ای از نشریه را به این شرح اختصاص داد. کتاب دبیرستان سه فصل اصلی و هجده درس دارد. دروس هر فصل از آن کتاب به تدریج در طی چهارده شماره، شرح داده شده، مطالب هر شماره نشریه به صورت مستقل و با یک عنوان اصلی تحت چهار عنوان فرعی قرار می‌گرفت. بدین ترتیب ۴۴ عنوان اصلی و ۱۷۶ عنوان فرعی شکل گرفت.

تدوین تدریجی مطالب کتاب در طی ۴۴ هفته موجب شد تا مطالب آن از بحث‌ها و گفت‌وگوهای دیگری که طی این مدت در حوزه علوم اجتماعی مطرح می‌شد نیز اثر پذیرد. از آن جمله قسمت چهارم از بخش سوم کتاب، تحت عنوان کاشفیت و تولید علم، مطلبی است که هم‌زمان با نشریات اتحادیه انجمن‌های اسلامی دانشجویان اروپا در هامبورگ در پاسخ به مطلبی رقم خورد که در نشریه اتحادیه با عنوان «ملاحظه‌ای در باب تولید علم» چاپ شده بود. در آن مقاله با نظر به حیث کاشفیت علم، تولید اجتماعی را یا انسانی بودن علم، محل پرسش قرار گرفته بود. این پاسخ در شماره اردیبهشت ماه ۸۹ نشریه مزبور نیز به چاپ رسیده است.

اقتضائات درسی کتابی که این مجموعه ناظر به مطالب آن شکل گرفت از یک‌سو، و ویژگی‌های مربوط به مقالات و یادداشت‌های کوتاه یک هفته‌نامه از دیگر سو، و همچنین تأثیرپذیری از مباحث و گفت‌وگوهایی که در زمان تدوین اثر درباره علوم اجتماعی و انسانی مطرح بوده است، به‌رغم آنکه محدودیت‌هایی را برای این اثر پدید آورده‌اند، نظم و چینش خاصی را به مطالب آن بخشیده‌اند. در این نظم با آنکه مطالب بخش‌های سه‌گانه کتاب، پیوسته و منسجم است، هر فصل و قسمت آن به صورت مستقل نیز می‌تواند مورد مطالعه قرار گیرد.